

УДК: 616.37-002-092

ПРОЗАПАЛЬНІ ЦИТОКІНИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ПАТОГЕНЕЗІ ПОЛІОРГАННОЇ НЕДОСТАТНОСТІ ПРИ ГОСТРОМУ ПАНКРЕАТИТІ

Переяслов А.А., Чуклін С.М., Федорів В.І.

Львівський державний медичний університет ім. Данила Галицького, м.Львів

Ключові слова: гострий панкреатит, поліорганна недостатність, цитокіни

Вступ. Невід'ємною ознакою ранньої стадії (перші 7 днів з моменту виникнення) важкого гострого панкреатиту є розвиток системних ускладнень і поліорганної недостатності, яка є основною причиною летальних випадків на ранніх стадіях захворювання [11]. Серед системних ускладнень доцільно виділити наступні: легеневі, серцево-судинні, ниркові, гематологічні та геморагічні, метаболічні і панкреатична енцефалопатія. Ще до недавня вважалося, що системні вияви захворювання зв'язані з активними протеолітичними ферментами. Поглиблене вивчення патогенезу дозволило встановити, що провідну роль у розвитку і прогресуванні гострого панкреатиту і, відповідно, поліорганної недостатності відіграють цитокіни [12]. Вони являють собою різні групи низькомолекулярних внутрішньоклітинних білків і мають багатовекторну дію. Зв'язуючись зі специфічними рецепторами на поверхні клітин-мішеней, цитокіни приймають участь у багатьох процесах, у тому числі запаленні та імунітеті.

Матеріали та методи. У 86 хворих на гострий панкреатит, які знаходилися на лікуванні в клініці в 1997-1999 р.р., і у 18 практично здорових донорів вивчено рівні запальних цитокінів [інтерлейкіни (ІЛ) 1, 6, 8 і фактор некрозу пухлин (ФНП) α]. Концентрація цитокінів у сироватці крові визначалася методом ELISA з допомогою стандартних наборів фірми Boehringer Mannheim (Німеччина). Важкість гострого панкреатиту визначалася за критеріями, затвердженими на Міжнародному симпозиумі з гострого панкреатиту в Атланті (США) у 1992 році. У 48 (55,8%) пацієнтів стверджено легкий, а у 38 (44,2%) – важкий перебіг захворювання. Поліорганна недостатність діагностувалась за наступними критеріями: артеріальний тиск - нижче 90 мм рт.ст., pO_2 - нижче 70 мм рт.ст., рівень креатиніну - вище 0,177 ммоль/л, тощо. Важкість поліорганної недостатності визначалася за шкалою Bernard (1995), яка включала наступні показники з їх бальною оцінкою.

	Оцінка порушення функції органа				
	0 – Норма	1 – Легка	2 – Середня	3 – Важка	4 – Екстремальна
Серцево-судинна САТ мм рт.ст.	> 90	≤ 90 Чутливе до в/в інфузій	≤ 90 Нечутливий до в/в інфузій	≤ 90 рН ≤ 7,3	≤ 90 рН ≤ 7,2
Легенева РаО ₂ /FiO ₂ мм рт.ст.	> 400	400 – 301	300 – 201 Гостре пошкодження легенів	200-101 ГРДС	≤ 100 Важкий ГРДС
ЦНС Шкала Glasgow	15	14-13	12-10	9-6	≥ 5
Коагуляція Тромбоцити (x10 ⁹ /л)	> 120	120 – 81	80 - 51	50 – 21	≥ 20
Ниркова креатинін μМ/л	≤ 133	> 133 – ≤ 169	> 169 - ≤ 310	> 310 – < 440	440
Печінкова лужна фосфатаза МО/л	≤ 120	> 120 - ≤ 180	> 180 - ≤ 250	> 250 – < 320	> 320

САТ - систолічний артеріальний тиск

PO₂ - парціальний тиск кисню

FiO₂ - фракція чистого кисню

ГРДС - гострий респіраторний дистрес-синдром

ЦНС - центральна нервова система

Результати досліджень та їх обговорення. Вже в перший день перебування у клініці у хворих з панкреонекрозом і поліорганною недостатністю стверджено підвищені рівні всіх цитокінів порівняно із їх рівнем у хворих з набряковим панкреатитом і контрольною групою (табл.).

Спорідненість рецепторів для ІЛ-1β набагато вища, ніж для ІЛ-1α. На рівні реалізації ефектів ця різниця стає особливо помітною, тому у вивченні впливу на патогенез поліорганної недостатності при ГП більшу увагу звертали на рівні ІЛ-1β.

Таблиця 2

Сироваткові рівні запальних цитокінів при ГП (X±SD)

	ІЛ-1α (пг/мл)	ІЛ-1β (пг/мл)	ІЛ-6 (пг/мл)	ІЛ-8 (пг/мл)	ФНП-α (пг/мл)
Контрольна група (n=18)	29,31± 7 18	1,14 ± 0,58	33,67 ± 8,12	14,11 ± 2,05	2,42 ± 1,76
Легкий перебіг (n=48)	34,09 ± 10,92	6,52 ± 2,58*	149,02 ± 76,55*	97,02 ± 35,55*	7,45 ± 2,52*
Важкий перебіг (n=38)	45,93 ± 26 81*	9,57 ± 2,17**	603,51 ± 434 62**	180,30 ± 42 29**	18,52 ± 6 66**

* - достовірність по відношенню до контрольної групи (p<0,05)

** - достовірність по відношенню до хворих з легким перебігом (p<0,001)

Розвиток поліорганної недостатності у хворих на важкий панкреатит чітко корелював з рівнями прозапальних цитокінів.

Виходячи з біологічної дії, ІЛ-1β при гострому панкреатиті призводить до наступних виявів, що чітко корелює з результатами наших досліджень:

Гіпотензія шляхом генерації трьох низькомолекулярних медіаторів: продуктів циклооксигенази; фактора активування тромбоцитів й оксиду азоту [4, 9].

Гіпертермія та енцефалопатія впливаючи на ендотеліальні утворення навколошлуночкових

ділянок, де нема суцільного гематоенцефалічного бар'єра, з виділенням продуктів метаболізму арахідонової кислоти [5].

Пригнічення синтезу альбуміну, трансферину, ліпопротеїну і цитохрому викликаючи зниження транскрипції кодуючої РНК [5].

Гіпопротеїнемія в наслідок прямого впливу на клітини печінки [6].

Місцева гіпертермія, тромбози, набряк, тканинні інфільтрати через дію на ендотеліальні клітини посилюючи експресію молекул адгезії та підвищуючи їх прокоагулянтну активність, а також

проникність капілярів [2].

Високі рівні ФНП- α при гострому панкреатиті поглиблюють поліорганну недостатність.

ФНП- α разом з ІЛ-1 β діє на ендотеліальні клітини, підвищуючи їх прокоагулянтну активність (стимулює синтез інгібітора активатора плазміногену, простагліцину, молекул адгезії, а також відкладання фібрину), збільшує проникність та індукує синтез інших запальних медіаторів, таких як ІЛ-1 і ФАТ. У нейтрофілах, клітинах гладких м'язів і ендотеліальних клітинах ФНП індукує синтез оксиду азоту і супероксид аніону. ФНП- α у нейтрофілах сприяє вивільненню лейкотрієну В₄ і ФАТ [3].

ФНП- α один чи сумісно з іншими медіаторами спроможний викликати стан шоку, при якому гіпотензія, розлади ліпідного й вуглеводного метаболізму, різке збільшення рівня катехоламінів, глюкагону та глюкокортикостероїдних гормонів у плазмі, метаболічний ацидоз, індукція цистеїнових лейкотрієнів, ФАТ, геморагічний інфаркт і некроз хворого органа можуть призвести до смерті [1]. Крім того, ФНП викликає підвищення температури тіла, блювання, анорексію і швидке виснаження. Введення, в експерименті, ФНП призводить до легеневої та поліорганної недостатності, що асоціюється з лейкосеквестрацією та розвитком у периферичній крові нейтрофілії і лімфоцитопенії [10].

Дію ІЛ-1 β і ФНП- α при гострому панкреатиті потягує ІЛ-6 - поліфункціональний цитокін, який регулює імунну відповідь, гострофазові реакції та гемопоез. Його дія виявляється гіпертермією, індукцією білків гострої фази (С-реактивний білок, фібриноген, α_1 -антитрипсин), зниженням синтезу альбумінів [7]. Рівень ІЛ-6 і С-реактивного білка чітко корелював з важкістю перебігу гострого панкреатиту. Крім того, ІЛ-6 спроможний посилювати цитотоксичну дію Т-лімфоцитів проти ацинарних клітин підшлункової залози [8].

Одним з важливих чинників у розвитку і прогресуванні поліорганної недостатності при гострому панкреатиті є ІЛ-8. Він активує різноманітні функції нейтрофілів, призводить до вивільнення з них біологічно активних речовин (у першу чергу таких, як мієлопероксидаза, еластаза, метаболіти арахідонової кислоти, активні метаболіти кисню, тощо) з посиленням нейтрофільної інфільтрації різних тканин, з наступним їх пошкодженням [13].

Розвиток основних виявів поліорганної недостатності при деструктивному панкреатиті пов'язаний із синергічною дією прозапальних цитокінів. При значеннях ІЛ-1 β $\geq$ 12,0 пг/мл і ФНП- α $\geq$ 20,0 пг/мл спостерігали найважчий перебіг ГП – з гіперлейкоцитозом, гіпертермією, вираженими ознаками поліорганної недостатності та поширеними некрозами. При рівнях ІЛ-1 β і ФНП- α $\leq$ 6,0 пг/мл у жодного хворого не спостерігали явищ поліорганної недостатності. Слід зазначити, що ФНП- α та ІЛ-1 β не є

необхідною умовою для ініціації гострого панкреатиту, проте без їхньої участі неможливий важкий перебіг захворювання.

Серцево-судинна недостатність найчастіше пов'язана з гіповолемією, депресією міокарда. Розвиток гіповолемії зумовлений секвестрацією рідини у просвіт кишок, втратою при блюванні, а також зростанням проникності судин під впливом ІЛ-1 β і ФНП- α . Зниження артеріального тиску, яке спостерігали у 23% хворих з одного боку є результатом гіповолемії, з іншого прямої гіпотензивної дії ІЛ-1 β і ФНП- α .

Без сумніву, гіповолемія відіграє важливу роль у розвитку ішемії підшлункової залози. Вазоспазм, пошкодження ендотелію, внутрішньосудинне згортання і зростання проникності капілярів, що виявляється у набряку, зростанні гемаконцентрації і порушення венозного відтоку є додатковими чинниками, що сприяють ішемії залози.

Спланхнічний кровоплин страждає внаслідок гіповолемії, а потім покращується після поповнення об'єму циркулюючої рідини. Надмірно виражений і тривалий вазоспазм призводить до ішемії слизової оболонки шлунка і кишок, а наступне реперфузійне пошкодження сприяє проходженню ендотоксину бактерій через слизовий бар'єр, що зумовлює розвиток інфікування вогнищ некрозу і парапанкреатичних скупчень рідини.

Гіповолемія у хворих на гострий панкреатит поєднується з вираженими водно-електролітними розладами. Вивчення впливу прозапальних цитокінів на сироваткові рівні калію і натрію показало, що існує зворотній кореляційний зв'язок між рівнем ІЛ-1 β і цими електролітами. Зниження рівня натрію (<137 мМ/л) призводить до гіпотонічної дегідратації і внутрішньоклітинної гіпергідратації. Зниження калію в сироватці крові поглиблює серцеву слабкість, може потенціювати аритмію, що сприяє розвитку серцево-судинної недостатності. Крім того, гіпокаліємія посилює явища динамічної кишкової непрохідності.

Легенева недостатність з розвитком гострого респіраторного дистрес-синдрому (ГРДС) є найчастішим ускладненням ранніх стадій ГП (до 30% хворих). Однією з причин її розвитку є зростання проникності капілярів паренхіми легень посилення артеріо-венозного шунтування, внаслідок дії ІЛ-8 і ФНП- α . Виділення активованими нейтрофілами еластази, β -глокоронидази і мієлопероксидази призводить до руйнування сурфактанта, що посилює гіпоксемію.

Гіповолемія, формування мікротромбів, що призводить до погіршення спланхнічного кровоплину, розвиток тубулярних некрозів, які є результатом дії прозапальних цитокінів, сприяють розвитку ниркової недостатності, яку спостерігали у 14% хворих.

Особливостями метаболічних розладів при гострому панкреатиті є гіпокальціємія і гіперглікемія. Збільшення внутрішньоклітинного

кальцію розглядається як один із важливих тригерних механізмів гострого панкреатиту. Зниження сироваткового кальцію пов'язано з вивільненням кальцитоніну під впливом дії глюкагону, а також в результаті конкуруючої дії паратгормону з одного боку, та АКТГ кортикостероїдними гормонами, з іншого, синтез яких стимулюється прозапальними цитокинами. Це підтверджується наявністю чіткої зворотної залежності між рівнями кальцію і запальних цитокинів у плазмі крові.

Виражена стимуляція синтезу контрінсулярних гормонів прозапальними цитокинами приводить до гіперглікемії, корегувати яку введенням інсуліну іноді доволі важко.

Висновки. Можливості хірургічного втручання для корекції поліорганної недостатності обмежені.

Крім того, відомості з літератури і власні спостереження свідчать про те, що після оперативного втручання значно зростає рівень прозапальних цитокинів. У пацієнтів з вихідними високими їх рівнями це призводить до поглиблення розладів систем організму.

Таким чином надмірна і неконтрольована продукція запальних цитокинів є причиною розвитку поліорганної недостатності у хворих із важким перебігом гострого панкреатиту. Використання препаратів з вираженою антицитокіновою дією, серед яких доцільно виділити наступні: пентоксифілін, кортикостероїди, цитостатики, аденозін естрогени пом'ягшує негативні ефекти цих цитокинів і покращує результати лікування цієї категорії хворих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сулов А. П. Макрофаги и противоопухолевый иммунитет // Итоги науки и техники. ВИНТИ. Сер. Онкология.-1990.-Т.19.-168 с.
2. Ярилин А.А. Основы иммунологии. М.: Медицина.-1999.-607с.
3. Aggarwal B.B., Natarajan K. Tumor necrosis factors: Development during the last decade // Eur. Cytokin Netw.-1996.-Vol.7, N2.-P.93-124.
4. Beasley D., Schwartz J.H., Brenner B.M. Interleukin 1 induces prolonged L-arginine-dependent cyclic guanosine monophosphate and nitrite production in rat vascular smooth muscle cells // J. Clin. Invest.-1991.-Vol.87.-P.602-608.
5. Dinarello C.A. Interleukin-1. In: The Cytokine handbook. A.Thomson (Edit.) Academic Press. Harcourt Brace & Company, Publishers, London, San Diego.-1994.-P.31-56.
6. Dinarello C.A., Wolff S.M. The role of interleukin-1 in disease // N. Engl. J. Med.-1993.-Vol.328.-P.106-113.
7. Heinrich P.C., Castell J.V., Andus T. Interleukin-6 and the acute phase response // Biochem. J.-1990.-Vol.256.-P.621-636.
8. Kishimoto T. The biology of interleukin-6 // Blood.-1989.-Vol.74.-P.1-10.
9. Okusawa S., Gelfand J.A., Ikejima T., Connolly R.J., Dinarello C.A. Interleukin-1 induces a shock-like state in rabbits: Synergism with tumor necrosis factor and the effect of cyclooxygenase inhibition // J. Clin. Invest.-1988.-Vol.81.-P.1162-1172.
10. Osman M.O., Jensen S.L. Acute pancreatitis: the pathophysiological role of cytokines and integrins // Dig. Surg.-1999.-Vol.16.-P.347-362.
11. Renner J.G., Savage W.T.I., Pantoja J.L., Renner V.J. Death due to acute pancreatitis: A retrospective analysis of 405 autopsy cases // Dig. Dis. Sci.-1985.-Vol.30.-P.1005-1011.
12. Rinderknecht H. Fatal pancreatitis, a consequence of excessive leukocyte stimulation? // Int. J. Pancreatol.-1988.-Vol.3.-P.105-112.
13. Van Damme J., Rampart M., Conings R. The neutrophil-activating proteins interleukin 8 and β -thromboglobulin: in vitro and in vivo comparison on NH_2 -terminally processed forms // Eur. J. Immunol.-1990.-Vol.20.-P.2113-2118.

SUMMARY

MEANS OF PROINFLAMMATORY CYTOKINES IN THE PATHOGENESIS OF MULTIPLE ORGAN FAILURE ON ACUTE PANCREATITIS

A. Perejaslov, S. Chooklin

Evaluated the role of the proinflammatory cytokines in the development of multiple organ failure on acute pancreatitis. Development of the organ dysfunction clear correlated with serum levels of proinflammatory cytokines.

Key words: acute pancreatitis, multiple organ failure, cytokines